

Nataša Kavčič

**Gabriele Bartz, Markus Gneiß (ur.),
Illuminierte Urkunden. Beiträge aus Diplomatie,
Kunstgeschichte und Digital Humanities**

(Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde, Beiheft 16)
Köln, Weimar, Wien: Böhlau Verlag, 2018, 544 strani

V publikaciji so zbrani prispevki, predstavljeni na simpoziju *Illuminierte Urkunden. Von den Rändern zweier Disziplinen in Herz der Digital Humanities* (Dunaj, september 2016), ki je bil organiziran v okviru raziskovalnega projekta *Illuminierte Urkunden als Gesamtkunstwerk* (Univerza v Gradcu in Österreichische Akademie der Wissenschaften, Abteilung Schrift- und Buchwesen des Instituts für Mittelalterforschung) pod vodstvom priznanih raziskovalcev Georga Vogelerja, Martina Rolanda in Andreasa Zajica. V uvodnem poglavju Gabriele Bartz in Markus Gneiß predstavita omenjeni raziskovalni projekt in izpostavita njegove glavne cilje (med drugim vzpostavitev digitalnega arhiva iluminiranih listin na spletni strani monasterium.net). Urednika povzameta tudi ključne in do zdaj med raziskovalci iluminiranih listin že splošno sprejete definicije (kaj pravzaprav so iluminirane listine, kako jih na podlagi njihovega okrasa delimo v več podskupin itd.). Sledita še podroben pregled obstoječih študij ter vsebinski oris publikacije.

Že naslov monografije pove, da bodo v njej iluminirane listine obravnavane z vidika različnih disciplin in da bo – kljub temu, da gre za jasno definiran korpus – celota vsebinsko pestra. Koherentnost publikacije pa zaradi tega ni okrnjena, saj sta urednika posvetila posebno pozornost smiselnemu zaporedju enaindvajsetih prispevkov.¹ Prve tri študije so posvečene t. i. digitalni humanistiki, torej možnostim, ki jih računalniška znanost ponuja humanistiki. Vincent Christlein,² sodelavec v omenjenem raziskovalnem projektu, v svojem prispevku razmišlja o računalniškem programu, ki bi omogočal zadovoljivo samodejno razvrščanje digitaliziranih listin v ustrezno skupino glede na obseg in vrsto njihovega okrasa. Lisa Dieckmann³ se posveti digitalnim arhivom, kakršen je *prometheus*, in razmišlja o izzivih, ki jih delo

1 Zaradi obsega monografije tu ni mogoče povzeti vseh ključnih izsledkov posameznih študij; zadoščajo naj kratke vsebinske oznake.

2 *Automatic Detection of Illuminated Charters*, str. 45–51.

3 *Bilder, Metadaten und unterschiedliche Quellen: Über Herausforderungen bei der Zusammenführung von heterogenen Objekten des kulturellen Erbes unter besonderer Berücksichtigung illuminierter Urkunden*, str. 53–72.

s takimi digitaliziranimi bazami prinaša. Primerja ga z bolj specializiranim arhivom *monasterium.net* in si postavi vprašanje, kako bi lahko drug drugega dopolnjevala. Péter Kóta⁴ razmišlja o možnostih in omejitvah raziskovanja digitaliziranih iluminiranih listin (zlasti inicial) na primeru gradiva iz madžarskih arhivov.

Ostali prispevki se osredotočajo na sam okras listinskega gradiva: prve so študije listin z najpreprostejšim okrasom, proti koncu publikacije pa likovno bogastvo obravnavanih listin narašča. Urednika sta upoštevala tudi prostorski vidik in združila prispevke, ki se nanašajo na produkcijo ene dežele. Bernhard Zeller⁵ predstavi zgodnj srednjeveške zasebne listine iz arhiva nekdanje opatije St. Gallen, na katerih je edini okras pisarjev podpisni znak. Avtor obravnava njihove različne pojavnne oblike in oriše razvojno linijo tega detajla. Podobno Magdalena Weileder⁶ na podlagi bavarskih primerov obravnava spremembe v oblikovanju notarskih znakov v 16. stoletju. Poudarja, da so te spremembe vezane na širši razvoj umetnosti in da prav zavedanje o tej povezavi omogoča njihovo pravilnejšo interpretacijo. Otfried Krafft⁷ se posveča visokosrednjeveškim listinam papeške kurije in razvoju njihovega okrasa. Zaradi velike podobnosti inicial v papeških listinah in rokopisih avtor predstavi možnost, da so papeške listine, razširjene po vsej Evropi, vplivale na razvoj fleuroniranih inicial v sočasnem rokopisnem gradivu. Listine iz pisarne papeškega dvora so tudi predmet študije Francesce Manzari,⁸ ki se osredotoči na bogato okrašene *litterae*, izstavljene po vrnitvi kurije v Rim, od 1378 do 1447. Sledi delu posameznih pisarjev, ki so delovali tudi kot floratorji, knjižni slikarji in celo glasbeniki in ki so odgovorni za izoblikovanje za rimsko kurijo značilnega sloga. Izdelek iz okolice papeške kurije so tudi indulgenčne listine, ki se jim posveti Étienne Doublier.⁹ V svojem prispevku obravnava šestindvajset listin z odpustki, ki so jih škofje v Avignonu in kardinali v Rimu izstavili za westfalske prejemnike. Oliver Guyotjeannin¹⁰ obravnava francosko produkcijo z vidika diplomatike in poudarja pomen obravnavanja listinskega okrasa za to vedo. Tudi Laurent Hablot¹¹ se posveča francoskim iluminiranim listinam – pogled usmeri na monograme, grbe in druge tovrstne simbole in njihov razvoj ter

4 *Möglichkeiten und Grenzen gedruckter und digitalisierter Urkundenpublikationen in der Erforschung von Urkunden-Initialen*, str. 73–89.

5 *Die Subskriptionszeichen in den Schreiberzeilen der St. Galler Privaturkunden des frühen Mittelalters: Eine Erstaufnahme*, str. 91–101.

6 »Emblematische« Notarsignete der Frühen Neuzeit, str. 103–123.

7 *Das Aufkommen verzierter Initialen in den Papsturkunden des hohen Mittelalters*, str. 125–152.

8 *Scribes, Pen-flourishers and Illuminators in Papal Charters from the Great Western Schism to the Age of the Councils, 1378–1447*, str. 153–178.

9 *Illuminierte Ablassurkunden im spätmittelalterlichen Westfalen*, str. 179–200.

10 *Le diplomate et les chartes ornées*, str. 201–214.

11 *Formes et fonctions de l'emblématique dans les chartes ornées: L'exemple du corpus français*, str. 215–232.

razmišlja o povezavi z drugimi znamenji oblasti in statusnimi simboli (pečati, novci, iluminirani rokopisi itd.). Alison Stones¹² obravnava več okrašenih registrov in listin, ki so nastali v Franciji v 13. in zgodnjem 14. stoletju, ter jih, kjer je to mogoče, povezuje z rokopisi, katerih okras je delo istih oseb. Pri tem opozarja na veliko vrednost, ki jo imajo take primerjave za umetnostne zgodovinarje, denimo pri ugotavljanju obstoja iluminatorskih delavnic, razvoja ikonografskih motivov itd. Elizabeth Danbury¹³ obravnava najzgodnejše v Angliji izdelane iluminirane listine. Pri tem posebej izpostavi kraljeve listine, ne zanemari pa tudi z vidika okrasa preprostejših zasebnih listin, ki so nastale na angleških tleh. Poudari pomen, ki ga ima tovrstna obravnava za številne discipline (paleografija, diplomatika, administrativna in politična zgodovina, umetnostna zgodovina, heraldika), ter vpliv, ki ga lahko ima listinska iluminacija na razvoj drugih umetniških zvrsti (na primer tabelno slikarstvo). Italijanski produkciji so posvečeni štirje prispevki. Laura Alidori Battaglia¹⁴ in Marina Bernasconi Reusser¹⁵ se vsaka v svojem prispevku posvečata iluminiranim listinam iz milanske pisarne družin Visconti in Sforza. Alidori Battaglia obravnava 175 listin iz 15. stoletja (od tega je 131 iluminiranih) ter najde številne povezave med langobardskim knjižnim slikarstvom in okrasom plemiških listin. Posveti se tudi vlogi prejemnika pri izdelavi okrasa. Bernasconi Reusser pa obravnava listine, ki jih hrani Archivio di Stato del Cantone v Ticinu. Korpus približno 80 listin (od tega jih je iluminiranih 13) obravnava s kodikološkega in diplomatičnega vidika. Tudi ona predvideva, da so imeli prejemniki pomembno vlogo pri nastanku okrasa listin. Marina Vidas¹⁶ se posveča razmerju med besedilom in podobo v t. i. *promissioni ducali* in *capitolari de'consiglieri del doge* od 14. stoletja dalje, pri tem pa oriše razvoj prisotnih ikonografskih motivov ter opozarja na povezavo med vsebino dokumenta in obsegom njegovega okrasa. Študija Helene Szépe¹⁷ je posvečena beneškim dokumentom, ki so nastali v povezavi z imenovanjem najvišjih uradnikov v Benetkah (t. i. *ducali*). Obravnava razvoj njihovega slikarskega okrasa, ki je po avtoričinem mnenju služil zlasti poveličevanju prejemnikov, ki so bili – tudi Szépejeva je takega mnenja – vsaj delno odgovorni za izdelavo in financiranje okrasa. Listinam pisarne svetih rimskih cesarjev je posvečen prispevek Henninga Steinführerja,¹⁸ ki natančno oriše okoliščine

12 *Some Illustrated French Documents (13th and early 14th centuries) and their Cultural Contexts*, str. 233–257.

13 *The Study of Illuminated Charters, Past, Present and Future: Some Thoughts from England*, str. 259–280.

14 *The Illuminated Charters of the Visconti and Sforza: Commissions, Artists and Workshops*, str. 281–300.

15 *Pergamene dalla cancelleria dei Visconti e Sforza negli archivi del Canton Ticino* (Svizzera), str. 301–318.

16 *Visualizing the Promise to the Serenissima in Venetian Fourteenth-Century Illuminated Documents: Image, Text, and Ritual*, str. 319–332.

17 *Painting in Documents: The Case of Venice*, str. 333–356.

18 *Überlegungen zur Entstehung des Braunschweiger Wappenbriefs von 1438*, str. 357–379.

nastanka grbovne listine za mesto Braunschweig kralja Albrechta III. iz leta 1438. Susanne Wittekind¹⁹ predstavi štiri španske iluminirane listine 11. in 12. stoletja. Ne obravnava le okoliščin nastanka posameznih listin in njihovega okrasa, ampak razmišlja tudi o učinku, ki ga je podoba imela na občinstvo. Eter Edisherashvili²⁰ ponudi vpogled v bogato produkcijo iluminiranih listin v Gruziji (pozno 14.–prva četrtina 19. stoletja), v katerih opaža stapljanje lokalnih potez ter vplivov z Vzhoda in Zahoda. Pri tem poudarja, da lahko okras listin vidimo kot neke vrste psihološki portret vpletenih oseb, in izpostavi pomen, ki ga ima študij iluminiranih listin za poznavanje gruzijske umetnosti nasploh. Anastasija Ropa in Edgars Rops²¹ nekatere iluminirane listine iz latvijskih in litovskih arhivov postavljata v evropski kontekst, s čimer, kot trdita, dosežemo boljše razumevanje politične, družbene in kulturne pokrajine v srednjeveški Livoniji in Veliki litovski kneževini. Torsten Hiltmann²² pa sintezo in presojo simpozijjskih referatov poda s stališča zgodovinarja. Poudari, kako problematičen je zadržan odnos do obravnavanja iluminiranih listin, ki je med raziskovalci nekaterih disciplin še vedno prisoten, in izpostavlja možnosti, ki jih za takšno raziskovalno delo ponuja digitalna doba.

Vsak prispevek (razen Hiltmannovega) uvede angleški povzetek in zaključni seznam bibliografije. Monografija vsebuje še kratke biografske oznake vseh avtorjev in bogato barvno slikovno prilogo (poleg črno-belih reprodukcij v besedilu vsebino dopolni 105 barvnih fotografij na 64 straneh).

Vsebinska širina študij jasno kaže, kako obširen in raznolik je korpus iluminiranih listin v Evropi in s kako različnimi metodološkimi pristopi se jim lahko približamo. Kljub tej pestrosti in sodelovanju različnih disciplin so si vsi avtorji (iz kar enajstih držav) edini, ko gre za prepoznavanje pomena obravnavanja iluminiranih listin. Na eni strani raziskovanje tega materiala pomembno prispeva k razumevanju širše umetniške produkcije nekega časa in okolja, obenem pa se vsi zavedajo, da to gradivo nima zgolj umetnostnozgodovinske vrednosti. Večkrat namreč preberemo, da listinski okras služi kot pomemben dokaz za ugotavljanje političnih odnosov med izstavitelji in prejemniki, včasih pa ga moramo razumeti celo kot poskus obvladovanja zapletenih političnih razmer.

19 *Visuelle Strategien der Authentifizierung in hochmittelalterlichen Urkunden(-abschriften) Nordspaniens: Illumierte Urkunden als Instrumente der Rechtssicherung und der Erinnerung*, str. 381–404.

20 *Political and Artistic Trends in Late Medieval and Early Modern Georgian Illuminated Charters*, str. 405–429.

21 *The Functions of Illuminated Charters from Latvian and Lithuanian Archives in a European Context*, str. 431–451.

22 *Illumierte Urkunden zwischen Diplomatie, Kunstgeschichte und Digital Humanities: Ergebnisse und Perspektiven*, str. 453–469.

Illuminiranim listinam danes vse več disciplin priznava relevantnost, a jim, kot je zapisano na zadnji platnici publikacije, dolgo ni bila posvečena ustrezna pozornost in so veljale za »pastorke raziskovalnega dela«. To je bilo do nedavnega vsaj delno pogojeno s tem, da za to področje primanjkuje arhivskih podatkov (tu in tam v računskih knjigah zasledimo podatek o plačilu za iluminirano listino; zgovornejši podatki so izredno redki). Raziskovalci tovrstnega materiala se soočajo tudi s pomanjkljivimi popisi v arhivskih katalogih. Ti največkrat ne vsebujejo podatka o okrasu listine, ker ta pač nima vpliva na pravno veljavo dokumenta. V zadnjih letih pa so vsakovrstna digitalna pomagala (spletni arhivi z iskalniki in jasnimi podatki o morebitnem okrasu listin) raziskovalcem približala prej nepredstavljive količine gradiva. Računalniška reprodukcija seveda ne more nadomestiti originala, nas pa seznani z njegovim obstojem. Spletni dostop je omogočil marsikatero primerjalno študijo in pospešil objavljane znanstvenih besedil o iluminiranih listinah. Prispevki v tej monografiji so v veliki meri rezultat prav teh premikov v digitalizaciji arhivskega gradiva. Nobenemu od njih ne moremo odreči precejšnje znanstvene vrednosti, ne glede na to, ali gre za pregledno študijo manj znanih kosov, poglobljeno analizo izbranega primera ali za povsem zgodovinsko usmerjeno obravnavo z upoštevanjem slikarskega deleža. Vsi prav gotovo ne podajajo enako prepričljivih sklepov, nekatera besedila pa se zaključijo z vprašanjem, ki še zahteva odgovor. Jasne zaključke bodo raziskovalci iluminiranega listinskega gradiva s pridom uporabljali, nerešena vprašanja pa bodo nedvomno spodbudila nove raziskave, ki jih po vsem sodeč ne bo manjkalo. Medtem ko se je vabilu k sodelovanju odzvalo marsikatero zveneče ime (E. Danbury, A. Stones, O. Guyotjeannin, F. Manzari idr.), dolg seznam tistih, ki raziskovalno pot šele začenjajo, obeta, da bodo iluminirane listine v prihodnosti ostale deležne prepotrebne raziskovalne vneme.